

Patrimoni arqueològic, difusió i mercat: algunes reflexions

Emili Junyent

L'arqueologia finisecular

La promulgació de la Ley del Patrimonio Histórico Español (1985) i de la Llei del Patrimoni Cultural Català (1993) va definir el nou marc legislatiu i les noves actituds vers la protecció, la conservació, l'acreciment i la difusió, a partir de la filosofia associada i indisso-lublement lligada a la idea de la fruïció ciutadana, del concepte de bé cultural. Ara bé, com és notori, les lleis van darrere les transformacions econòmiques, els moviments i les inquietuds socials i no fan més que intentar encarrilar i controlar les pulsions. El nou marc legislatiu i organitzatiu de l'arqueologia finisecular respon a la deriva disciplinar de l'arqueologia vers el patrimoni sota la pressió del mercat i a la vegada en resulten els nous condicionants epistemològics, metodològics, ideològics, sociològics i econòmics que seran decisius, per a bé i per a mal, en la redifinició dels objectius, els mitjans i els àmbits de l'arqueologia del segle XXI (GONZÁLEZ MARCÉN, 1998a: 3).

L'ideari neoliberal despulla l'Estat de responsabilitats sobre el patrimoni historicoarqueològic públic, que han de ser assumides per la societat civil, eufemisme amb el qual es fa referència a la iniciativa privada, o més ben dit, a les empreses i el poder econòmic. Aquest i aquelles tenen els propis interessos en forma de plusvàlua, polítiques d'imatge, rendibilitat publicitària, etc., contraposats en major o menor grau als del patrimoni i, en qualsevol cas, sempre aliens a la seva optimització. Els recursos de

l'arqueologia de gestió provenen dels constructors i no graven l'administració i per això experimenten un creixement exponencial. No passa el mateix amb la recerca bàsica, és a dir, l'arqueologia d'investigació, considerada menys rendible que l'aplicada; ni amb la recuperació i la difusió del patrimoni, que interessen excepcionalment, quan, en determinades circumstàncies favorables, passen a ser considerades un bé de consum i potencial generador de riquesa. Mentre el nombre d'excavacions dictades per imperatiu d'obres públiques o privades es dispara, les excavacions programades, és a dir, amb objectius dictats per projectes de recerca, es redueixen patèticament (CRUELLES, 1992: 42-47; CRUELLES, HERNÁNDEZ, MOLIST, CLOP, GANGONELLS, 1992: 63-110; JUNYENT, 1996: 64). Tot plegat fa que la investigació es converteixi en marginal i que la planificació resulti pràcticament inexistent. La renúncia a una política científica i patrimonial converteix els serveis d'arqueologia de les diferents autonomies en òrgans de gestió administrativa i limiten l'exercici de les seves competències a l'àmbit normatiu i al seguiment de les actuacions. Avui, sens dubte, s'excava més i millor, però no és menys cert que l'autogovern no ha estat aprofitat entre nosaltres per pensar i fer l'arqueologia que el país necessita, ni com a font de coneixement ni com a disciplina de gestió del patrimoni. No existeix una política que tingui per objectiu garantir el coneixement, la protecció, la transmissió i el gaudi del patrimo-

ni; no s'han explicat els objectius i criteris de prioritització i es renuncia, en conseqüència, a articular en un projecte global totes les actuacions i les inversions (JUNYENT, 1995).

L'arqueologia ha experimentat un espectacular desplaçament del seu centre de gravetat generant nous escenaris i nous protagonistes. Ni els departaments universitaris, ni els museus, ni els instituts d'investigació poden assumir el repte i són les noves plataformes creades per l'administració autonòmica i sobretot el poder municipal els que prenen la iniciativa; paral·lelament sorgeixen una munió de nous professionals que actuen sobre el terreny, un nou tipus d'arqueòleg o arqueòloga que exerceix lliurement la professió o s'organitza en empreses o cooperatives (QUEROL, CERDEÑO, MARTÍNEZ NAVARRETE, CONTRERAS, 1995a: 485-500; QUEROL, MARTÍNEZ NAVARRETE, HERNÁNDEZ, CERDEÑO, ANTONA, 1995b: 233-246). La consciència de la inaniació imparable fa poc més de dues dècades, contraposada a l'increment del nombre d'intervencions i dels pressupostos esmerçats i la consolidació d'un mercat laboral han portat a considerar que l'arqueologia, potser la disciplina social que ha experimentat una transformació i un desenvolupament més espectaculars, *goza de un buen estado de salud* (ACIÉN, 1994: 68; CRIADO, 1996: 22), malgrat les greus contradiccions que arrossega el model d'arqueologia neoliberal que s'està consolidant, entre elles l'abandonisme de l'Estat, la renúncia a establir i finançar una política científicopatrimonial, el desequilibri i el divorci entre l'arqueologia d'investigació i l'arqueologia aplicada (d'urgències, contractual, comercial, de gestió, etc.), la relaxació en l'acció tutelar de l'Administració i la indefensió del patrimoni davant l'economia de mercat i dels i les professionals en la presa de decisions dictades per aquesta economia, la mercantilització i privatització del patrimoni arqueològic i la instrumentalització i banalització del coneixement històric. En les ratlles que segueixen orientarem la nostra reflexió vers el risc d'instrumentalització política i els perills de cosificació i de mercantilització i de l'arqueologia constrenyida per les lleis del mercat.

Consum polític i consum recreatiu

Potser que sigui cert, com s'ha dit, que una vegada esgotat el projecte historiogràfic burgès i recuperats els instruments de govern, el poder consideri que la història necessària —ideologia i mitologia positiva— ja està feta. Si és així, la realitat serà particularment dura amb la història llunyana i potser serà suficient que l'arqueologia —almenys la dels temps prehistòrics i antics— no sigui un problema i serveixi, de tant en tant, per organitzar alguna activitat d'aparador. F. Criado ha confrontat l'«èxit» actual de l'arqueologia amb la «crisi» de la història, abans saber legitimador per excel·lència. Aquesta arqueologia es beneficia de la bona disposició per a oferir objectes buits de significat o portadors de significats provisionals. Encara que l'autor amb la seva particular hermenèutica es distancia de la degeneració subjectiva de I. Hodder, no té problemes a afirmar que *una pieza puede significar algo y su contrario porque la pieza, muerto el sujeto que le confirió sentido, no tiene más sentido que el que le confiere el sujeto que la reencuentra una y otra vez* i sembla fer extensiva als objectes, les restes, la qualitat de no preexistents a l'observació actual pròpia del registre, per la qual cosa no són res sense la societat que els recupera i els dona un nou sentit (CRIADO, 1996: 22 i 27). Menys ideologitzada en aparença, dòcilment instrumentalitzable en els muntatges museogràfics i en les polítiques expositives, aquesta arqueologia d'objectes muts, que poden ser forçats a dir allò que convingui, permet construir passats a mida. L'arqueologia sembla haver estat cridada a representar un paper important en la societat de la modernitat tardana que viu la il·lusió de l'instant present, nu de passat i, fins i tot, de futur, i relleva la història com a instrument de creació d'identitats, de passats artificials fets a mida (RUIZ ZAPATERO, 1994: 12-13).

La major rellevància social adquirida per l'arqueologia i la seva presència en els mitjans de comunicació de masses té a veure amb el seu paper en la construcció del passat, la instrumentalització política i la mercantilització. Els arqueòlegs i les arqueòlogues no solament investiguem, sinó que «fabriquem» passats i ho fem immersos en una societat concreta, influïts i

condicionats en un o altre sentit pels seus valors. Avui se'ns repeteix insistentment: no existeix un passat sinó passats; no existeix una història sinó històries; no existeix una cultura sinó cultures. Conscients d'això hem de lluitar contra la manipulació, la tergiversació i el falsejament del passat, coordinant aquesta convicció amb el compromís ètic i polític. La realitat no és només la seva interpretació; el passat tampoc. L'arqueòleg i l'arqueòloga no innocents poden posar el seu treball científic al servei dels seus respectius projectes socials des del cinisme del «tot és vàlid» postmodern, però també sense renunciar a la científicitat de la seva feina.

La història no és un saber acadèmic, asèptic i neutre i l'arqueologia «objectiva» i «despolítica» no existeix. Cal saber-ho i acceptar-ho i la consciència del propi posicionament i dels constreyniments econòmics, polítics i socioculturals ens situarà en millors condicions per controlar els efectes contaminadors de l'ús social del nostre treball. En realitat, aquest posicionament es concreta en un seguit de decisions —conscients o no— que inevitablement i contínuament hem de prendre en el procés de producció de coneixement (elecció del marc teòric i els paradigmes explicatius, estratègia metodològica, recerca, recollida i tractament de dades...), de patrimoni (excavació, conservació o destrucció de les restes, integració en el teixit urbà...) o en el procés de socialització d'ambdós (docència, presentació, difusió...), en definitiva, en l'exercici quotidià de la professió. No sembla possible ni desitjable renunciar a l'arqueologia com a instrument que pot ajudar a comprendre el passat i el present, a millorar la qualitat de vida de la ciutadania, a cimentar una identitat col·lectiva i, fins i tot, a legitimar discursos polítics (JUNYENT, PÉREZ, RAFEL, 1989: 189-215). A més a més, al nostre entendre, el compromís cívic des de diferents opcions polítiques és compatible amb l'honestetat científica. L'arqueologia pot servir al racisme i la xenofòbia, ser un instrument d'opressió, de negació de la història de pobles o minories (Gran Zimbabwe, exemple paradigmàtic d'arqueologia colonial i racista), o pot servir a la defensa del multiculturalisme, dels drets a la igualtat i a la diferència, ser un instrument de reversibilitat històrica, de recuperació de la identitat i la memòria en mans

de l'activisme indígena (el pobles indis als Estats Units o els saami a Noruega) (MANSILLA, 1997: 21-34). Per això, creiem, la qüestió és al servei de quin ideari es posa i si en fer-ho es traeix l'evidència o es malmet el patrimoni; la qüestió són els límits que posem als nous constreyniments que es generen i l'exigència d'una actitud conscient i autocrítica, gens fàcil de congeniar, com és evident, amb l'arqueologia militant.

Els efectes negatius de la instrumentalització política de l'arqueologia europea i peninsular passada són prou coneguts i no ens hi entretindrem, entre altres raons, perquè, tractant-se d'un fenomen actual, no cal, per posar-lo en evidència, recórrer als passats nazi i feixista o a la reconstrucció d'Irlanda o Polònia. La possibilitat de construir passats a mida, legitimadors del poder polític i del seu discurs present tempta tant sistemes totalitaris com democràtics, ja sigui en clau nacionalista o europeista. Són atroçment reveladors de l'ús polític del patrimoni arqueològic com a arma, els intents de memoricidi practicats per croates, musulmans i serbis en els horrors de la guerra d'identitats ètniques, religioses i culturals que ha destrossat l'antiga Iugoslàvia (RUIZ ZAPATERO, 1994: 12-13). No n'hi ha hagut prou amb l'aniquilació física de l'enemic, amb la neteja ètnica, i se n'ha volgut esborrar la memòria per tots els mitjans possibles, entre ells la destrucció del patrimoni, esglésies ortodoxes, monestirs catòlics o mesquites. Però, encara que incruents, no són menys transparents els usos «políticament correctes» de la política cultural de la Comunitat Europea, fomentant per tots els mitjans possibles un «passat europeu» (Consell d'Europa 1990; vegeu per exemple la convocatòria 1999 del Programa Rafael: Diari Oficial de les Comunitats Europees, 10/11/98). Es pretén una mena de teleologia de la història dels països de la CE mitjançant el finançament de cursos i càtedres d'integració europea, la subvenció de projectes transnacionals amb línies i discursos europeitzadors, campanyes com «L'Edat del Bronze. Primera Edat d'Or d'Europa» (1994-1997) i grans exposicions tipus «La Cultura Hallstatt», «Els Cètès» o «La Primera Europa» i se'ns amenaça fins i tot amb introduir una història europea harmonitzada a les escoles (SHORE, 1993, 780-800; RUIZ ZAPATERO, 1994, 12; RUIZ-GÁLVEZ, 1994, 10-11; MANSILLA, 1997: 31).

Tríptic de l'exposició «Els Ibers. Prínceps d'Occident».

La recent exposició «Els Ibers. Prínceps d'Occident», a la qual ens referirem més endavant, va ser saludada repetidament als mitjans de comunicació pels ministres d'Interior alemany, Manfred Kanther, i d'Exteriors francès, Hubert Védrine, i el director general de la Fundació «la Caixa», Lluís Monreal, com a mostra de les «arrels culturals d'Europa» o evidència «de la gran Europa cultural que avui es torna a dibuixar», etc. El poder econòmic i el seu instrument el poder polític, que està construint l'Europa unida a la seva mesura i conveniència, creu en l'euro-past com una força per promoure una consciència de comunitat entre els pobles d'Europa. Imposar la moneda única i crear el mercat europeu exigeix plantejaments identitaris i aquesta ajuda cohesionadora és

benvinguda, principalment quan aquest procés es veu alhora afavorit i amenaçat per l'enderrocament de l'Europa de l'Est, el ressorgir dels nacionalismes i la puixança del fonamentalisme.

A España, la divisió de l'Estat en 17 autonomies amb competències sobre les polítiques culturals i la gestió del patrimoni arqueològic ha portat a un cert cantonalisme cultural i a esbiaixar i parcel·lar greument la investigació i no solament en les autonomies històriques en les quals els nacionalismes són poderosos (GONZÁLEZ MORALES, 1992: 15-27; 1994: 8-9; DÍAZ-ANDREU, MORA, 1995: 35; CASTRO, LULL, MICÓ, 1996: 58). Sens dubte l'auge de l'arqueologia medieval té tant a veure amb l'apogeu de l'arqueologia medieval com amb el fet de correspondre al període més vinculat tradicionalment a la narració nacionalista dels diferents passats (MANSILLA, 1997: 31-32). Entre nosaltres, l'arqueologia ha estat històricament com una capsa buida que els diferents poders han anat omplint al seu gust; així, des de la Renaixença, ha format part de l'arsenal intel·lectual del catalanisme o ha alimentat el malson feixista (MARC-7, 1986a: 55-61). Pere Bosch i Gimpera, vida i obra, il·lustren la compatibilitat i el discórrer paral·lel de la trajectòria civico-política i la construcció del discurs científic (RUIZ RODRÍGUEZ, MOLINOS, 1993: 17-18; JUNYENT, 1998: 72-75). En l'actualitat el perill rau en la promoció sense embuts, des del discurs dominant, d'una versió de la història-mite catalana, única, unilateral i, des de plantejaments essencialistes, a l'historiador se li exigeix —i l'historiador sovint accepta sense dissimul—, la fabricació del passat convenient, recorrent als mites i la sang dels màrtirs (p.e., TERMES, 1996: 6-7).

Mercantilització del passat: trivialització del coneixement i venalitat del patrimoni arqueològic

La mercantilització del passat i el desenvolupament dels mitjans de difusió comporta un evident risc de trivialització i venalitat d'un patrimoni arqueològic i històric destinat a ser consumit ràpidament. Així com hi ha «menjar rà-

pid», també hi ha «passat ràpid» (YOFFEE, SHERRATT, 1993: 1; RUIZ ZAPATERO, 1994: 12). Indiana Jones, les Disneylàndies arqueològiques, èxits editorials com *El clan del oso cavernario* de J. M. Auel (FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, 1991: 3-6) i, en general, l'èxit de l'arqueologia de quiosc (l'egiptomania, fascicles, vídeos, etc.) són exemples d'aquest *fast-past* (RUIZ ZAPATERO, ÁLVAREZ SANCHÍS, 1989: 5-11; 1997: 261-368; RUIZ ZAPATERO, 1996: 170-172). L'aspecte positiu d'aquest fenomen és, sens dubte, la popularització del passat i la lliçó que cal aprendre, l'existència d'una avidesa creixent en el gran públic pel seu coneixement.

En l'arqueologia de les properes dècades tindrà més i més importància la gestió, la conservació, la presentació i la difusió del patrimoni i les tasques relacionades assoliran l'estatus de la investigació (RUIZ ZAPATERO, 1998: 24). Els arqueòlegs i les arqueòlogues, sigui per necessitat o per convicció, davant de les exigències socials s'impliquen cada dia més en la difusió ciutadana del patrimoni. L'hostilitat vers la divulgació resulta avui tan anacrònica que té sentit plantejar amb tota serietat que si algú creu que la seva investigació no és divulgable, en realitat hauria de reflexionar sobre si la seva investigació es prescindible (GONZÁLEZ MARCÉN, 1998b: 54).

Sense cap dubte, un dels àmbits on la creixent demanda social d'arqueologia s'ha fet més evident és l'ensenyament. Els avorrits érem i

som els arqueòlegs i les arqueòlogues. L'atractiu de l'arqueologia està en bona part en relació amb la seva aura mítica, amb el romanticisme i el misteri que acompanya el passat i amb l'exercici a l'aire lliure en contacte amb la natura, aspecte gens menyspreable en una societat cada cop més urbana. Però les potencialitats educatives van molt més enllà de la indubtable capacitat per entretenir, divertir o provocar curiositat. La component educativa de la investigació i les possibilitats de l'aprenentatge per mitjà del descobriment, de les simulacions, dels tallers i de tota mena d'experiències participatives, fan de l'arqueologia un instrument didàctic de primer ordre. L'abundant bibliografia produïda aquests darrers temps, la celebració de seminaris, jornades, etc. (DIVERSOS AUTORS, 1996a; 1996b; 1998a; 1998b) i les relativament nombroses experiències que es comencen a desenvolupar en aquest terreny (Patronat de la Flor de Maig, Masia del Cosí) són indicatives de la renovació profunda de la didàctica de les ciències socials i de la incorporació de l'arqueologia (HERNÁNDEZ, 1998: 140-149).

Malgrat tot, el divorci entre investigació i difusió no pot considerar-se superat (SANMARTÍ, SANTACANA, 1989: 22-25; SANTACANA, 1996: 123-130). En el nostre país, el nivell de la recerca històrica segueix sent molt superior al de la divulgació i al de la didàctica de la història i la qüestió tendeix, avui, a situar-se en la necessitat de professionalitzar la didàctica del patrimoni

Ciutadella ibèrica de Calafell (Baix Penedès). Detalls de la reconstrucció.

Ciutadella ibèrica de Calafell (Baix Penedès).
Detalls de la reconstrucció.

historicoarqueològic en el marc de la didàctica de les ciències socials i la museologia; és en aquest sentit que han de valorar-se iniciatives com la museització de la ciutadella ibèrica de Calafell, el Museu d'Història de Catalunya o la Ruta dels Ibers. De la mateixa manera que la gestió del patrimoni exigeix especialització (comunicació, màrqueting, conservació, etc.), la didàctica de l'arqueologia i de la història exigeixen professionalitat. De ben segur és cert que arqueòlegs i historiadors poden exercir de pedagogs, periodistes o museòlegs i que rarament al contrari, però és més que dubtós que puguin fer-ho eficaçment sense dominar les tècniques de comunicació per a transmetre amb garanties els seus coneixements. Tant la divulgació adreçada a un públic d'espectre ample, orientada fonamentalment a l'oci, com la didàctica dirigida al públic escolar i a l'ensenyament en general, orientada a aprofundir en els processos d'ensenyament-aprenentatge de la història, exigeixen els diferents llenguatges d'expressió (HERNÁNDEZ, 1996: 131-139).

L'increment de l'activitat arqueològica, una major consciència de la necessitat de protegir el patrimoni històric i la major rellevància social de la història i l'arqueologia, així com el protagonisme creixent del poder municipal en la gestió expliquen una sensibilitat molt més accentuada vers la difusió. És ben cert que la manca d'una política cultural globalitzadora fa que parlar del coneixement, la protecció, transmissió

i el gaudi equivalgui a fer formulacions etèries si no s'acompanyen de programes, pressupostos i infraestructura. Però és veritat que en el curs dels darrers anys, la preocupació pedagògica i divulgativa s'ha incrementat notablement i que existeix en l'administració i en l'opinió pública un interès creixent pels temes arqueològics. Els indicadors de la nova sensibilitat són molts i diversos: l'interès despertat entre els i les professionals per la gestió i la difusió del patrimoni, així com el tractament i la presentació dels jaciments, que es tradueix en producció bibliogràfica, seminaris i reunions, celebració d'exposicions, actuacions de restauració, jaciments que s'obren al públic, rutes temàtiques, inserció en els recursos turístics, oferta pedagògica en l'ensenyament, política editorial, etc.

Els Ibers. Prínceps d'Occident

El nombre d'exposicions realitzades aquests darrers anys és indicatiu del que diem i fa inadequat qualsevol intent de ressenyar-les aquí. A títol il·lustratiu podem recordar, en l'àmbit de parla catalana, algunes d'aquestes magnes exposicions celebrades que han gaudit de gran recolzament institucional, mediàtic i del gran públic: «Roma a Catalunya» (Tarragona 1993), «L'Islam i Catalunya» (Barcelona 1998-1999) o «Els

Ibers. Prínceps d'Occident» (Barcelona 1998). Aquesta darrera, presentada successivament a París 1997-1998, Barcelona 1998 i Bonn 1998 (BRUN, 1997: 174-175; RAFEL, 1998: 55-56; ARANEGUI, 1998: e. p.; SADA, 1998: e. p.), és, a la vegada, l'exponent més revelador dels clarsobscurs existents i de l'enorme capacitat de l'arqueologia per interessar el públic; només a Barcelona, va ser visitada per quasi 120.000 persones. Els recursos mediàtics de la Fundació «la Caixa» van convertir l'exposició en un esdeveniment ciutadà i creiem que s'aconseguí el principal objectiu perseguit: mostrar al gran públic, nacional i internacional, els ibers com una societat equiparable a les grans civilitzacions mediterrànies de l'època, grecs, etruscs o cartaginesos. Per aconseguir-ho s'optà per una proposta museogràfica que avui sembla discutible: presentar-los a través de les seves manifestacions artístiques més brillants i, tal com s'havia fet a les grans exposicions de París i Viena, que donaren a conèixer a Europa el món ibèric a finals del segle passat, concedint a l'escultura tot el protagonisme. Les crítiques van ser consistentes: servilisme davant l'objecte, antiquarisme, història petrificada, l'art com a absolut, descontextualització històrica, visió homogeneïtzadora dels diferents pobles ibèrics, ignorància de l'evolució i els canvis al llarg del procés històric, menyspreu d'aspectes socioculturals i polítics fonamentals pel fet de no tenir traducció iconogràfica, etc. (BRUN, 1997: 174-175; RAFEL, 1998: 55-56). Altres crítiques feien referència al desdibuixat fil argumental, els insuficients textos de vitrina, les deficientes maquetes, la baixa qualitat i pèssim emplaçament del vídeo, restauracions ceràmiques defectuoses, etc. L'excel·lent catàleg i la publicació de les Actes del Congrés Internacional constitueixen elements positius (DIVERSOS AUTORS, 1998c; 1998d; SANTOS VELASCO, 1998: e. p.).

Podem afirmar que en el col·lectiu professional l'exposició ha deixat un regust amarg i, en alguns i algunes de nosaltres, un cert malestar al cos. Apuntarem algunes reflexions en base a tres punts:

1) El plantejament de l'exposició va portar a ignorar els pobles ibers del nord de l'Ebre, qüestió particularment lacerant en la mesura que Barcelona i Catalunya acollien la mostra.

Absents del discurs, amb prou feines apareixien representats pels materials exposats del Tresor de Tivissa i algunes peces aïllades procedents d'Ullastret. En aquest sentit, el material promoció de l'exposició i el recollit en suplement informatius dels diferents mitjans de comunicació era increïble: tot just alguns topònims (Ullastret, Santa Coloma de Gramanet, Les Tixoneres, Pontós, Iltirta, Turó dels Dos Pins, Enserune) apareixien perduts en el nord-est peninsular convertit en un desert i s'ignorava tant el patrimoni com col·leccions museístiques tan importants com les exposades en el Museu d'Arqueologia de Catalunya.

2) L'envergadura de l'exposició, els recursos i mitjans emprats, així com la visió transmesa de la civilització ibèrica contrastaven de forma feridora amb l'estat real del patrimoni ibèric i els quasi nuls recursos que s'inverteixen en la seva investigació, protecció i difusió pública. Darrere de la façana triomfal, els jaciments ibèrics del nostre país es troben, tret de en molt rares i contadíssimes excepcions, en un estat de conservació lamentable i en unes condicions d'abandonament absolut sense que hi hagi, per part de l'Administració, cap política per posar-hi remei. Després del magne esdeveniment i l'eufòria no queda res: la institució promotora mesura l'èxit de l'empresa per l'impacte mediàtic i les estadístiques de visitants i tanca capítol; l'Administració s'apunta de franc l'èxit; el públic, segurament sorprès, satisfet —i qui sap si orgullós— de tot el que ha vist, oblidarà aviat; i el patrimoni, altre cop postergat, tornarà a la desmemòria.

3) L'exposició ha estat també una «oportunitat perduda»; ni l'Administració, ni les institucions culturals i els professionals implicats no hem estat capaços d'aprofitar les sinergies i el rebuït provocat, per manca de previsió. Únicament alguns projectes en marxa, Moleta del Remei (Alcanar), els Vilars (Arbeca), Mas Castellar (Pontós) i Puig Castellar (Santa Coloma de Gramanet) han pogut beneficiar-se de la promoció indirecta i ha hagut de ser la iniciativa comercial de l'Editorial Planeta i el periodista C. Garrido que aprofitessin l'ocasió per llançar al mercat unes guies sobre els jaciments ibèrics catalans i l'arqueologia catalanobalear (GARRIDO, 1998a; 1998b).

Fulleró
promocional de la
«Ruta dels Ibers» al
jaciment «La Moleta
del Remei».

Ha existit, és veritat, una important excepció: «La Ruta dels Ibers». Aquesta iniciativa promoguda pel Museu d'Arqueologia de Catalunya, va constituir una reacció sobre la marxa; aconseguí el patronatge de «la Caixa» i aspirava, precisament, a cobrir aquest buit. Es tracta de promocionar el patrimoni ibèric català, contribuir a la seva difusió pública en tant que recurs cultural i turístic i, al mateix temps, contribuir a la protecció i la investigació; en el futur es preveuen actuacions conjuntes amb les respectives comunitats sobre el patrimoni valencià i l'aragonès en les zones limítrofes. Per aconseguir-ho, d'acord amb els municipis corresponents, es realitzen unes actuacions que han de fer possible la presentació al públic dels jaciments, dotant-los dels equipaments mínims necessaris (senyalització, material promocional i informatiu, punts d'informació i estacions d'interpretació). Durant l'estiu-rardor de 1998 s'inauguraren les rutes ilerlavona (Moleta del Remei, Alcanar; Castellet de Banyoles, Tivissa) i indiketa (Puig de Sant Andreu, Ullastret; Puig Castellet, Lloret de Mar) i durant la primavera-estiu de 1999 s'han presentat les rutes cosetana (Olèrdola, Vilafranca del Penedès; Toixoneres, Calafell) i ilergeta (Molí d'Espígol, Tornabous; els Vilars, Arbeca); actualment es treballa en l'aussetana (l'Esquerda, Roda de Ter; el Casol de Puigcastellet, Folgueroles; Turó del Montgrós, el Brull) i en un futur proper s'hi afegiran altres assentaments ibèrics. La bona acollida dels municipis permet ser optimistes sobre els resultats del pro-

jecte, sempre i quan el recolzament econòmic i institucional ho facin possible i garanteixin la necessària continuïtat.

En les antípodes d'aquesta situació, Jaén. A un any de l'exposició, s'acaba de publicar *El Pajarillo (Huelma)* (MOLINOS *et al.* 1998), es consolida el Centro Andaluz de Arqueología Ibérica, es treballa en projectes tan ambiciosos com el «Viaje al tiempo de los iberos» o la recuperació de l'*oppidum* de Plaza de Armas de Puente Tablas i la ciutat en ple, amb la «Sociedad de los Amigos de los Iberos» i la Universidad de Jaén al davant, es mobilitza per aconseguir la reversió de l'antiga presó en un museu internacional d'arqueologia ibèrica. No en va els guerrers del Cerrillo Blanco (Porcuna) i el llop d'El Pajarillo (Huelma) van ser els emblemes de l'exposició, i l'arqueologia de Jaén ha sabut aprofitar-ho.

No hi ha dubte que algunes de les qüestions esmentades podien haver-se resolt o corregit senzillament amb la participació en l'organització d'iberistes catalans; altres, és evident, escapen a la pròpia responsabilitat de l'entitat promotora. Es pot estar d'acord o no amb els criteris que utilitza «la Caixa» per destinar els seus 22.500 milions (1999) en obra social per definir l'interès dels programes culturals, científics i socials que subvenciona, però difícilment se li pot atribuir la desprotecció i l'abandonament del patrimoni arqueològic públic, la salvaguarda i socialització del qual és competència de l'Administració.

Qui paga què

El tema és complex i alhora transparent. El Pensament Únic també té el seu programa sobre el patrimoni i l'estat Neoliberal pretén que la «societat» assumeixi les despeses que comporta. L'economia neoliberal considera que el repte actual rau a crear les condicions que afavoreixin un creixement sostingut i la confiança dels inversors i, per això, cal controlar els pressupostos públics. S'ha d'enterrar l'estat social, reformar els sistemes de protecció social, desmantellar les rigideses del mercat laboral i acabar amb les dispendioses polítiques socials i culturals per tranquil·litzar els inversionistes. Aquests, per descomptat, s'estimen més encarregar-se ells mateixos de les seves inversions.

A la meua manera de veure, l'anomenada cultura de l'esponsorització i el mecenatge s'asenta sobre la idea inacceptable que la cultura és un luxe del qual només gaudeixen les classes més altes de la societat i, per tant, no necessita ser subvencionada, i el fet, no menys inacceptable, que l'Estat renuncia al paper de garant de la conservació i fruïció d'un bé públic. El panorama és desolador: dreta i socialdemocràcia coincideixen a anunciar un futur en el qual l'únic recurs del patrimoni serà el mecenatge i els seus propagandistes, des de l'Asociación Española para el Desarrollo del Mecenazgo Empresarial o l'Agència de Patrocini i Mecenatge de la Generalitat de Catalunya fins a les pròpies fundacions, argumenten el seu èxit a partir del patriotisme dels presumptes mecenes, de l'altruisme de fundacions i empreses i dels beneficis fiscals i publicitaris (GUITART, 1999: 231-236). Afavorir el mecenatge és abdicar de les responsabilitats de l'administració pública i emparar que les possibles plusvàlues derivades del patrimoni vagin a parar a mans privades; per altra banda, qui dubta que la disminució de la despesa pública en patrimoni no significa res més que el traspàs dels recursos a altres activitats sumptuàries i propagandístiques? (GONZÁLEZ, 1997: 6-7; 1999: 264).

Però és que, a més, l'esponsorització i el mecenatge no tenen en el nostre país la tradició d'altres com la Gran Bretanya. El paper de l'Estat, de la cosa pública, no ha estat prover-

bialment el mateix a les arqueologies anglesa i mediterrània, per la qual cosa, ni des de la seva pròpia lògica —on és el The National Trust?—, aquesta política sembla viable. En efecte, la Ley 30/1994 de Fundaciones y de Incentivos Fiscales i el R. D. 765/1995 *que regula cuestiones del régimen de incentivos fiscales a la participación privada en actividades de interés general*, estableix desgravacions per a les fundacions, empresaris i professionals que facin donacions de béns o ajudes a programes i activitats prioritàries (ARTHUR & ANDERSEN, 1997: 2-15), però no ha generat els efectes esperats i no s'ha produït, precisament, un allau de subvencions (SÁNCHEZ OLEA, 1995). Potser els incentius fiscals no eren prou atractius (ÁLVAREZ, 1995), però l'explicació obeeix, més aviat, a aquesta manca de tradició a la qual feiem referència i al simple fet que les grans empreses tenen les seves pròpies fundacions i canalitzen a través d'elles l'activitat sociocultural (BARRIL, 1996: 332). En altres paraules, que prioritzen la rendibilitat en termes de màrqueting i els resultats mediàtics. El mecenatge, com el diner, no té pàtria, i el patrocini i l'esponsorització es basen en l'obtenció de beneficis fiscals i publicitaris —a part dels que són menys transparents.

Les fundacions subvencionen activitats a curt termini i de gran difusió social i no subvencionen infraestructura o investigació, l'excepció feta de la medicina o el medi ambient, considerades rendibles per la seva continuada presència en els mitjans. El mecenes, espònsor o patrocinador rarament actua per pura filantropia i la generositat té a veure amb la publicitat i la promoció que espera obtenir-ne; les fundacions, malgrat el seu caràcter no lucratiu, no defugen aquesta lògica i busquen el «efecte publicitari» a curt termini en detriment de les actuacions sense efectes immediats visibles. Per aquesta raó, la incidència sobre el patrimoni serà sempre molt selectiva i el patrimoni, en un 99% dels casos, no resultarà prou interessant com per invertir-hi; i encara en el cas d'aquest 1%, interessarà patrocinar un cert tipus d'activitats (presentacions al públic, exposicions, etc.) i no altres (conservació, manteniment). De totes maneres, no hi hauria res a dir si els fons aportats per aquestes vies fossin complementaris. El problema és que tendeixen a ser els únics o els

més importants. L'argumentació esgrimida sovint des de les fundacions per justificar els seus programes, que l'Administració crea la infraestructura i la «societat civil» la cultura, no es compleix. Si l'Estat renuncia al paper regulador i garant, no hi ha política possible que s'ocupi igualment de la investigació, la conservació i la difusió del patrimoni. La realitat mostra la societat desarmada davant de la cultura dels diners.

La presentació dels jaciments visibles. Parcs arqueològics i parcs de/sense arqueologia

Els museus i la museïtzació de jaciments són les millors maneres d'acostar-se al públic i d'interessar-lo (BARRIL, 1996: 317-325). La presentació de llocs arqueològics és una eina cada cop més important en la difusió de l'arqueologia. Segurament és la manera més directa d'arribar a la gent, d'aprendre del públic, de saber què vol i com ho vol i de transmetre-li coneixements de forma estimulants i agradable. També és la manera més efectiva d'integrar el tractament del patrimoni arqueològic en el territori, la població i les seves preocupacions, vinculant-lo a altres valors naturals, històrics, etnogràfics o socioculturals i incorporar-los a projectes que millorin realment la qualitat de vida dels ciutadans i ciutadanes. En definitiva, la presentació dels jaciments al públic apareix avui com la millor manera d'assegurar-ne la reversió social de l'estudi i la conservació, garantint al mateix temps l'ús, el gaudi i la transmissió del patrimoni a futures generacions.

En la darrera dècada s'ha despertat un considerable interès per les experiències que en aquest terreny s'han efectuat en altres països. A Europa fa molts anys, quasi un segle, que s'iniciaren les experiències de consolidació i presentació al públic de jaciments arqueològics, que tindrien en els «parcs arqueològics» l'expressió més ambiciosa, i una mica més les experiències dels «parcs d'arqueologia», és a dir: la recreació d'estructures i ambients del passat o, com també se'ls ha anomenat de manera poc afortunada,

els «parcs sense arqueologia» (SANTACANA, 1994; 1995). Aquests darrers neixen d'una doble tradició, els parcs temàtics d'atraccions dels Estats Units i els museus a l'aire lliure europeus amb hàbitats restaurats o reconstruïts. L'objectiu és fer de l'oci un instrument educatiu eficaç i aconseguir que el públic aprengui tot divertint-se; pot considerar-se'n un exemple paradigmàtic l'Archéodrome de Beaune (Bourgogne, França) construït el 1978 a l'àrea de descans de l'autopista del Sol (A6) (NARBONNE, 1989; PATIN, MASSON, 1990: 56-60; DAVID, 1998: 115-124). En la seva millor versió, afegeixen al rigor dels continguts la investigació mitjançant l'arqueologia experimental; és el cas, entre molts altres, del Parc de Beynac (Dordogne, França) (CHEVILLOT, 1996; 1998: 99-113) o la Buster Ancient Farm (Anglaterra) (REYNOLDS, 1979; 1988; 1989; 1998: 45-64).

Convé distingir clarament entre ambdues formes de difondre l'arqueologia. Els «parcs de/sense arqueologia» no són una forma de presentació de jaciments sinó d'acostar el passat a la societat mitjançant recreacions, però l'existència de fórmules intermèdies, jaciments que en les seves formes de presentar-se al públic recorren a solucions més pròpies dels parcs, fa que es difueixin les fronteres. És el cas del Jorvik Viking Center (ADDYMAN, GAYNOR, 1984: 7-18; MAGNUSSON, 1992; ADDYMAN, JONES, 1998: 125-137) o Eketorp (Öland, Suecia) (BORJ, NÄSMAN, WEGRAEUS, 1976). A Espanya s'ha generat recentment una reflexió pròpia al voltant de la gestió i la presentació de llocs arqueològics i la creació de parcs arqueològics i de «parcs de/sense arqueologia», dins del concepte més ampli de gestió del patrimoni (QUEROL, MARTÍNEZ DÍAZ, 1996; BALLART, 1997; RUIZ ZAPATERO, 1998: 34). Molt properes a la definició de «parc de/sense arqueologia» es poden considerar les interessants experiències del projecte Arqueologia i Ensenyament de la UAB i el Patronat de la Flor de Maig de la Diputació de Barcelona (GONZÁLEZ MARCÉN, CASTANEDA, ARMENTANO, BARAHONA, GONZÁLEZ, 1998: 65-84) i el Programa d'Arqueologia Virtual de la Masia del Cosí (Museros, València) (IBÁÑEZ GONZÁLEZ, 1998: 85-98). En ambdós casos, l'orientació és més pedagògica que lúdica i hi juga un paper fonamental l'arqueologia experimental.

Hi ha una confusió terminològica evident quan ens referim a la presentació al públic de «parcs arqueològics protegits», «parcs arqueològics», «zones arqueològiques», o «llocs arqueològics». Els jaciments o els conjunts, els respectius entorns, estatus i el possible tractament no es presten a ser reduïts a una única fórmula o etiqueta. Així, per exemple, els parcs arqueològics poden ser llocs o zones arqueològiques. El camí dels parcs arqueològics, amb escàs recorregut entre nosaltres, correspondria, al nostre entendre, a projectes de recuperació integral de jaciments de gran entitat i projecció social important, que incorporen valors no arqueològics (mediambientals, paisatgístics, etnogràfics, culturals, etc.) (QUEROL, 1992-1993: 27-37; DIVERSOS AUTORS, 1993; COSTALES, 1993: 249-252; GONZÁLEZ, 1995-1996: 177-184; TEN, 1995-1996: 7-20; RUIZ ZAPATERO, 1998: 7-34). Poden considerar-se així, entre d'altres, els projectes existents en els jaciments i paratges paleolítics del Reclau Viver (Serinyà, Girona) (SOLER, MAROTO, ORTEGA, 1998: 35-44), el Capelló (Capellades, Barcelona), Atapuerca (Burgos), els conjunts de pintures rupestres del Pla de Petracos (Castell de Castells, Alacant) o de la Valltorta (Tírig, Castelló), el castro de la Campa Torres (Gijón), el Parque Arqueológico de la Cuenca del Navia (Astúries), Las Medulas (León) (SÁNCHEZ-PALENCIA, FERNÁNDEZ-POSSE, FERNÁNDEZ MANZANO, OREJAS, ÁLVAREZ, LÓPEZ, 1996a: 383-403; SÁNCHEZ-PALENCIA, FERNÁNDEZ-POSSE, FERNÁNDEZ MANZANO, OREJAS, 1996b) o l'ecomuseu de Cap de Cavalleria (Menorca), a partir del campament i la ciutat romana de Sanicera i l'esplèndid escenari natural de la costa nord menorquina.

L'illa de Menorca constitueix un cas singular, nosaltres diríem privilegiat, on tot sembla jugar a favor d'una política global de protecció del patrimoni amb potencials resultats tan espectaculars com fàcils de rendabilitzar, integrats en una oferta turística de qualitat. La monumentalitat de recintes talaiòtics, navetes, taules, coves sepulcral o basíliques paleocristianes, la conjunyació de valors diferencials naturals, històrics, arqueològics i etnogràfics, constitueix, tot plegat, un immens patrimoni cultural concentrat en un reduït territori, afavorit per l'emfàtica declaració de Reserva de la Biosfera.

És difícil trobar un lloc on es puguin contemplar tants monuments, en general en excel·lent estat de conservació, senyalitzats i protegits per tanques, alguns d'ells recentment intervinguts gràcies a l'aplicació de l'1% cultural (Trebalúger, So Na Caçana, Biniac-l'Argentina, Son Mercer de Baix, Binisafullet, etc.). En conjunt Menorca podria ser tractada com un excepcional parc arqueològic (GORNÉS, GUAL, LÓPEZ PONS, 1996: 359-368). Per això, resulten especialment doloroses i preocupants intervencions poc respectuoses amb les restes com la realitzada el 1992 a Torralba d'en Salord (Alaior) per la Fundació Privada Illes Balears, presidida per l'expresident de la comunitat autònoma Salvador Cañellas.

La fórmula més extensa, pel seu baix cost d'execució i manteniment, és la presentació del lloc, que pot anar des de la mínima consolidació-conservació d'estructures, acompanyada d'una senzilla infraestructura d'acollida i informació, fins a la reconstrucció i la museïtzació integral amb equipaments, tallers didàctics, etc. Avui, les mateixes intervencions s'obren i s'expliquen al públic sobre el terreny i un gran nombre de jaciments comencen a ser objecte d'actuacions orientades a presentar-los al públic, com la restauració d'estructures i l'edició de fulletons i petites guies. És el cas de coves prehistòriques com la Font Major (Espluga de Francolí), de poblats ibèrics com Els Vilars (Arbeca, Lleida), Molí d'Espígol (Tornabous, Lleida), Puig Castellet (Lloret de Mar, Girona), Adarró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona), Puig Castellar (Santa Coloma de Gramanet, Barcelona), Moleta del Remei (Alcanar, Tarragona), Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona), Sant Miquel (Llíria, València), Punta dels Llops (Olcen, València), Castellet de Bernabé (Llíria, València), la Bastida de les Alcuses (Moixent, Alacant) o el Oral (Sant Fulgenci, Alacant), de viles romanes com Fortunatus (Fraga, Osca), Torre d'en Dauder (Mataró, Barcelona), Benicató (Nules, Castelló) o de la basílica paleocristiana i el poblament hispanovisigòtic de Boveral (Serós, Lleida).

El llistat de jaciments en els quals s'han efectuat intervencions mínimes adquiriria proporcions considerables per poc que volguéssim ser exhaustius o abraçar la totalitat de la geografia

espanyola. Malgrat això, s'ha de reconèixer que està quasi tot per fer respecte a la inserció en una xarxa al servei de l'ensenyament i el turisme, i que en realitat continuen sent molts pocs els que compten amb museus monogràfics o equipaments per acollir i informar el públic, com és el cas d'Empúries (l'Escala, Girona), Puig de Sant Andreu (Ullastret, Girona), Olèrdola (Vilafranca del Penedès, Barcelona), els Munts (Altafulla, Tarragona) o Centcelles (Constantí, Tarragona). Iniciatives com l'esmentada Ruta dels Ibers o la Ruta de l'Islam permeten la promoció conjunta de diferents jaciments i la connexió amb altres recursos del territori.

Dues actuacions sobre sengles jaciments de molt diferent índole mereixen ser destacades. Les mines neolítiques de Can Tintoré (Gavà, Barcelona), un complex miner en galeries, obertes al públic l'any 1993 i gestionades pel Museu de Gavà, que mitjançant la col·laboració de la Universitat de Barcelona (UB) i la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, desenvolupa un projecte global d'investigació, conservació i difusió. Al costat de l'oferta permanent adreçada al públic escolar, des de l'educació infantil fins al COU, i al públic en general, amb diferents alternatives per al visitant segons el seu interès i el grau de dificultat del recorregut, es realitzen exposicions temporals i, alhora, la proximitat del parc natural del Garraf i el Delta del Llobregat permeten relacionar l'oferta amb activitats de coneixement del medi ambiental (ecologia, botànica, geologia...) (MUSEU DE GAVÀ, 1994; BORRELL, CARRETÉ, 1996: 115-121, BORRELL, CARRETÉ, VERDAGUER, 1995: 51-52).

La ciutadella de Calafell

L'altra experiència que volem comentar és un cas excepcional i únic. Ens referim a la ciutadella ibèrica de les Toixoneres (Tarragona, Barcelona), que ha estat reconstruïda a partir de les dades de l'excavació. Investigació, arqueologia experimental i difusió coincideixen en la re-

construcció i la museïtzació integral, inclosos els ambients interiors de les cases, concebudes com a instruments d'un projecte educatiu i un complement de l'oferta turística de la zona (ORDEIX, SANTACANA, 1993: 25-31; HERNÁNDEZ, 1994: 66-69; POU, 1994: 54-57; POU, SANTAMARTÍ, SANTACANA, 1995: 51-62; POU, SANTACANA, 1996: 33-35; SANTACANA, 1996: 123-130; RUIZ ZAPATERO, 1997: 176-177). Gestionada en règim empresarial, la Ciutadella és autosuficient econòmicament i ofereix botiga, visites guiades, servei d'auto-guia, tallers didàctics i altres activitats orientades a escolars, quaderns per a l'ESO, etc.; alhora, es procura renovar l'oferta: mentre escrivim aquestes línies s'acaba d'inaugurar davant de les muralles una torre d'assalt romana que es desplaça sobre rails i permet introduir informació nova, al temps que ofereix una vista inèdita del conjunt, i s'annuncien visites nocturnes. L'opció Calafell constitueix un model d'actuació molt singular: és la primera intervenció d'aquest tipus, té lloc en un país en el qual no s'ha fet pràcticament res en aquest terreny, ha salvat un assentament ibèric modest de la destrucció i s'ha convertit en una cina pedagògica excel·lent.

La ciutadella de Calafell també apareix com un interessant exemple de gestió d'un bé de competència municipal, en el qual la privatització de l'animació cultural, la taquilla i l'oferta de serveis a les visites es veuen compensats per un patronat que aprova propostes d'actuació, preus, horaris, durada de la concessió i vetllar perquè les diferents actuacions no malmetin el patrimoni i siguin adients al seu caràcter públic. Encara és aviat per veure com resisteix la pressió del mercat i fins a quin punt condiciona i modifica l'oferta inicial i els objectius. Ha de ser considerada una proposta vàlida, original i atrevida, però no imitable (RUIZ ZAPATERO, 1997: 176). Vegem per què.

Damunt dels murs excavats s'ha reconstruït la ciutadella a partir de la informació obtinguda durant l'excavació i mitjançant l'arqueologia experimental i els suggeriments etnogràfics. El resultat és que s'ha alçat un poblat ibèric sobre les restes d'un altre d'autèntic. En realitat, el model Calafell utilitza tots els recursos de les propostes dels parcs de/sense arqueologia, és a dir, els arqueòdroms i els parcs temàtics, per actuar sobre

un jaciment real i aprofitar-se de l'explotació del valor afegit de l'autenticitat. La principal i més greu objecció a la fórmula és l'agressivitat/intensitat de la intervenció sobre el patrimoni. La reversibilitat és absolutament fictícia, per més que s'argumenti sobre el paper, i el patrimoni queda literalment sepultat per la recreació. Amb la legislació a la mà (articles 39 de la Ley 16/1985 del Patrimonio Histórico Español i 35 de la Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català) hauria estat, simplement, irrealitzable; la no declaració com a bé cultural d'interès nacional (BCIN) va fer possible un seguiment menys rígid per part dels òrgans administratius competents i deixà l'autoria en mans d'arqueòlegs i arqueòlogues. També és cert que l'explotació posterior i les necessitats de conservació i manteniment han imposat les seves condicions, visibles, per exemple, en el volum construït en pedra i en la superfície de pedra vista, clarament excessiu i excessiva respecte a l'arquitectura ibèrica molt més procliu a pastar fang, als alçats de tovots —i potser de tàpia— i a l'arrebossat de parets i murs.

Malgrat els problemes mencionats i un cert «síndrome Disneylàndia» (efecte cartró-pedra), Calafell constitueix una experiència que hem recolzat sense reserves pel seu caràcter innovador, per semblar-nos una hipocresia escandalitzar-se per la falta de respecte al patrimoni, quan són centenars els assentaments ibèrics que es degraden i es destrueixen quotidianament i perquè la mateixa ciutadella hauria sucumbit a la pressió immobiliària de no haver estat pel projecte realitzat. Per altra banda, si ens atenem a una norma bàsica en la comunicació, mesurar la qualitat en el punt receptor, el resultat no ofereix dubtes: els i les visitants en surten encantats. Ara bé, amb la mateixa claredat manifestem que no ens sembla un exemple a imitar, si no és en circumstàncies molt especials.

Patrimoni, espectacle i turisme

Els i les professionals del patrimoni hem d'evitar caure en la trampa d'intentar competir en el terreny de l'espectacle. A més de ser absurd i d'efectes nefastos per al patrimoni, la batalla

està perduda per endavant. No es tracta de competir amb els parcs temàtics de Disney, Port Aventura o Terra Mítica, ni tants sols amb els arqueòdroms. La difusió del passat històric sí que es pot convertir en espectacle; i pot ser novel·lat, dramatitzat o recreat cinematogràficament amb èxit evident. L'arqueologia també, i els arqueòdroms i la disneylització no tenen per què ser rebutjables. Alliberar la divulgació dels condicionants de la conservació i el rigor i optar per les reconstruccions ideals té avantatges obvis. A 35 quilòmetres de París i a 10 de l'aeroport Roissy-Charles de Gaulle, hi ha el Parc Astérix, que celebra el seu desè aniversari. Al visitant se li ofereix una programació que varia mensualment, hotel de tres estrelles, bungalows i tota mena de serveis; a més, als espectacles de gladiadors s'hi afegeixen atraccions com l'Oxigenarium, etc. I és un exemple entre molts... En un món on el poder de les imatges imposa les seves lleis a la realitat, les imatges semblen més reals que la mateixa realitat i la simulació adquireix una força torbadora, el límit entre la realitat i el simulacre tendeix a debilitar-se i, en l'imaginari social, la percepció de la realitat és substituïda per les seves imatges. En aquest món, la capacitat persuasiva de les tecnologies de l'hiperrealisme i la simulació és tan eficaç o més que la realitat, la qual, simplement, no està de moda. Passa el que I. de Solà-Morales anomena l'efecte parc temàtic sobre la recepció del patrimoni (SOLÀ-MORALES, 1999: 21). Aquesta cultura típicament postmoderna respon als mecanismes de mercantilització, de conversió en mercaderia capitalista en la societat de l'espectacle (DEBORD, 1976).

Per altra banda, la recerca d'allò que és divertit inclina, sense que calgui desitjar-ho explícitament, a desviar l'atenció vers l'espectacle, i convé recordar aquí on porta, a cert periodisme i a certa televisió, el pànic de resultar avorrits i l'obsessió per resultar divertits a qualsevol preu (BOURDIEU, 1997; 1999). El tractament del patrimoni, la seva conservació i difusió han de desenvolupar un discurs propi i això exigeix prioritzar altres valors, fonamentalment l'autenticitat, el referent d'allò veritable i garantir la protecció. En els parcs arqueològics i en la presentació de jaciments, la prioritat de la integritat, la significació històrica i el potencial científic

fic han de prevaler per damunt del consum recreatiu (Ruiz Zapatero, 1998: 18). Els mitjans audiovisuals i la realitat virtual amb tota la seva sofisticació fan possible avui dia observar la sensència «conservació màxima i restauració mínima» amb presentacions atractives i imaginatives, sense haver de recórrer a reconstruccions.

El fenomen del turisme cultural ha convertit el patrimoni en un recurs en alça. Fa uns anys, A. Carandini havia de batallar i fer ús de retòrica brillant per guanyar adeptes i transmetre el seu missatge: era possible convertir l'arqueologia en riquesa viva (CARANDINI, 1979; 1984: 155-158). Avui es repeteix reiteradament que l'arqueologia és un negoci rendible en altres països europeus i que «els jaciments arqueològics són pous de petroli» (M. COLLARDE, 1990; citat a CAMPILLO, 1995-1996: 310). El turisme de serveis, el turisme cultural, en les seves diferents modalitats: rural, ecoturisme, tercera edat, etc., genera ingressos cada cop més importants. Aplicat al patrimoni arqueològic això és bo, encara que no sigui l'objectiu, si no es perd de vista el seu caràcter públic, perquè permet construir polítiques que efectivament no tinguin el guany com a nord, la privatització com a instrument i la degradació com a conseqüència. Per al patrimoni no és només una qüestió de trobar noves i àgils formes de gestió, noves maneres d'implicar la societat, les empreses i fundacions, sinó una qüestió de supervivència. Com l'abandonament de la política de *the best for the most* ja no és privatiu de la Gran Bretanya governada per Margaret Thatcher i el flagell neoliberal, com diria P. Bourdieu, escombra Europa i el món (BOURDIEU, 1999), el patrimoni arqueològic es veu obligat a adaptar-se cada cop més a fórmules semiprivades i a alimentar-se dels recursos que és capaç de generar (BARRIL, 1996: 317-327).

El patrimoni és un bé fràgil; més, fins i tot, que el medi natural. La sostenibilitat ha de ser quelcom més que un eslògan o un reclam publicitari en la promoció i el màrqueting. Harmonitzar turisme i conservació exigeix desenvolupar un turisme de qualitat, no massiu, dirigit a visitants individuals o segments determinats de la població i excepcionalment als grans operadors. Un turisme sostenible, integrat en un medi natural o urbà, de baix impacte, amb la conservació com a primer objectiu, recolzat en

un segment de demanda específic amb una forta capacitat d'atracció del bé cultural presentat. L'explotació turística exigeix una prèvia avaluació de benefici i risc: ajudarà a la creació de renda, però suposarà un risc de degradació que ha de ser minimitzat rebutjant la filosofia del tribut necessari (CAMPILLO, 1995-1996: 311). El turisme cultural té grans i evidents avantatges: a més de tenir un impacte menor que el convencional es distribueix al llarg de tot l'any, és menys estacional i pot ajudar a fer renéixer l'artesania, els oficis tradicionals i el finançament de restauracions i recreacions (BARRIL, 1996: 324). En qualsevol cas, el patrimoni mai no hauria de ser moneda de canvi turístic i les darreres recomanacions de l'ICOMOS assenyalen les activitats turístiques com una amenaça greu per a la conservació (GONZÁLEZ, 1999: 262-263).

Conservar, conservar... Què, com i per què

La nova sensibilitat vers el patrimoni i la nova actitud davant del públic té una altra vertent en el tractament de les restes, en la forma com es rehabiliten i s'integren en el paisatge de les ciutats i la vida cultural. Les intervencions urbanes tendeixen a fragmentar el patrimoni com a conseqüència de les intervencions en diferent temps i espai, distintes condicions de conservació, etc., generant solars amb restes arqueològiques, sovint conservats sota d'edificis en soterranis, aparcaments, o integrats en espais destinats a usos comercials. La presentació al públic i el manteniment no resulten senzills i la major dificultat, degut a la seva fragmentarietat, rau a aconseguir que tinguin sentit en si mateixos i, alhora, integrar-los en un discurs global, intel·ligible i coherent amb la forma urbis i la història de la ciutat. Tots els grans nuclis urbans amb ciutats romanes al subsòl han de fer front a aquest problema.

La relació present-passat, antic-nou, i la incorporació al teixit urbà no resulta fàcil. La nova sensibilitat vers el passat i els seus monuments i la voluntat d'integrar-los en la vida social i cultural moderna qüestiona l'ortodoxia conserva-

cionista basada en l'escrupulós respecte i la transmissió de les restes a les generacions futures. Avui les intervencions sobre el patrimoni arquitectònic i arqueològic es reivindiquen com a accions creatives, filles del present, i s'anteposen com a objectiu principal d'una recuperació al servei de la ciutadania; la conservació, i fins i tot la rehabilitació com a restitució del primer estat, deixen pas a la rehabilitació com a recuperació per a ús social, i el discurs històric esdevé secundari. El recurs a l'arqueologia s'ha convertit en un subterfugi destinat més a legitimar les juxtaposicions arquitectòniques que a entendre la lògica històrica dels edificis antics, que esdevenen un suport passiu i esteticista de l'obra nova, l'única que es considera mereixedora d'atenció cultural (BARRERA-RIU, 1999: 55). Sense cap dubte, aquesta tendència dominant ha tingut una de les formulacions més conflictives en l'actuació de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana en el teatre romà de Sagunt, portant la lògica l'extrem. La crítica rigorosa de les ruïnes romàniques i de les intervencions mimètiques, així com de la pròpia imatge del teatre, en tant que reconstrucció falsa, i la voluntat de recuperar el concepte i la funció de l'obra arquitectònica antiga, portaren a construir un teatre nou sobre les velles restes (JUNYENT, 1996). En comptes de recuperar un monument, Giorgio Grassi i Manuel Portaceli van construir-hi a sobre un teatre nou a major glòria del segle XX i dels nous usos culturals previstos. El resultat,

al marge d'altres consideracions, és que per al visitant actual la superfície original romana visible representa menys d'una quarta part, que, paradoxalment, correspon a les zones més afectades per les antigues restauracions. Una forta polèmica ciutadana va acompanyar les obres que van ser, finalment, declarades il·legals pel Tribunal Superior de Justícia de la Comunitat Valenciana (1993). El Tribunal Suprem encara no s'ha pronunciat; ha deixat refredar durant anys el tema i haurà d'emetre una sentència salomònica per no afegir a la cadena de disbarats la bogeria d'un enderrocament impossible.

L'actual fase erràtica i expansiva de l'arqueologia produeix situacions altament contradictòries que també es donen en la presa de decisions sobre què i com es conserva. La falta de polítiques globals i de criteris definits fa que el pes de les circumstàncies concretes, la pressió immobiliària o dels promotors, siguin públics o privats, la pressió ciutadana, etc., resultin decisives amb resultats contradictoris, si no absurds i lamentables. Hem afirmat en altres ocasions que avui es destrueix més patrimoni arqueològic que mai, això sí, mitjançant intervencions arqueològiques i amb l'aval de l'administració (JUNYENT, 1995). També es conserva més, però sovint la decisió correspon a un simple blanqueig de la intervenció o a la torna de l'operació una vegada obtinguda la plusvàlua. En qualsevol cas, es dilapiden recursos i —encara pitjor— les restes conservades es giren contra el propi patrimoni

Excavació arqueològica d'urgència a «Can Roqueta II» (Est), Sabadell.
(Direcció dels treballs i fotografia: Antoni Palomo i Alba Rodríguez - Arqueolític).

en convertir-se en evidències de l'absurd de cert conservacionisme. Tres exemples recents: la basílica paleocristiana que llangueix en un pàrquing sota la superfície comercial d'Eroski (Tarragona); les restes ibèriques amnistiades (?) de Les Guàrdies, ara plantades als afores del Vendrell (Tarragona), i l'explotació agrícola ibèrica

del Fondo del Roig (Cunit, Tarragona), conservada patèticament sota d'un pont i entre els pilars que aguanten l'autopista, després de ser declarada BCIN. En tots tres casos a la destrucció del patrimoni s'hi afegeix la farsa d'una conservació costosa, convertida en testimoni d'una doble estafa social per l'alt cost i els resultats.

Detall de la intervenció arqueològica al pàrquing d'Eroski (Tarragona).
(Foto E. Picas).

Abstract

Archaeological Heritage, Diffusion and Market: Some Considerations

In a society, which is increasingly changing in line with the capitalist laws of the market and the Single Thought, the *fin de siècle* drift of archaeology towards a doctrine of the management of this heritage is characterized by the commercialization of the past and the trivialization of knowledge. Nowadays, the deterioration of the public functions, due to neo-liberal policies and the abandonment of the State's responsibility for archaeological heritage has expelled archaeology from the knowledge-creation process. As a result, there is a serious dichotomy between basic and applied archaeology, and this impedes any planning for protection, preservation and enjoyment of the heritage. In this context of creeping venality, the aim of this article is to analyze the political and leisure consumption of the past, the ways to present its remains and the new perceptions induced by the entertainment society.

Resumen

Patrimonio arqueológico, difusión y mercado: algunas reflexiones

En una sociedad que se transforma aceleradamente al dictado de las leyes capitalistas del mercado y del Pensamiento Único, la deriva finisecular de la arqueología hacia una disciplina de gestión del Patrimonio viene caracterizada por la mercantilización del pasado y la trivialización del conocimiento. El deterioro de la cosa pública, a causa de las políticas neoliberales y el abandono por parte del Estado de sus responsabilidades para con el patrimonio arqueológico, expulsan a la arqueología del proceso de creación de conocimiento, produciendo una grave dicotomía entre la arqueología básica y la arqueología aplicada, que impide planificar su protección, conservación y disfrute en tanto que bien público. En este contexto de progresiva venalización, se reflexiona en torno al consumo político y lúdico del pasado, las formas de presentar sus restos y las nuevas percepciones inducidas por la sociedad del espectáculo.

Referències bibliogràfiques

- ACIÉN, M. (1994) Política y Arqueología: ¿dependencia?, *Arqueología y Territorio Medieval*, 1: 67-74.
- ADDYMAN, P., GAYNOR, A. (1984) The Jorvik Viking Center. An Experiment in archaeological site interpretation, *International Journal of Museum Management and Curatorship*, 3: 7-18.
- ADDYMAN, P., JONES, A. K. G. (1998) Archaeology and education in York. Dins P. GONZÁLEZ MARCÉN (ed.), *Actes del II seminari Arqueologia i ensenyament*, 12-14 de novembre de 1998, *Treballs d'Arqueologia*, 5: 125-137, Bellaterra: Departament d'Antropologia i d'Història de la UAB.
- ÁLVAREZ, J. L. (1995) La financiación de los museos públicos, *ABC*, 29 d'agost, p. 32.
- ARANEGUI, C. (1998) Propuestas, proyectos y negociaciones a favor de una gran exposición internacional de la cultura ibérica, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8, en premsa.
- BARRIL, M. M. (1995) El pasado: herencia, presentación e interpretación, *Trabajos de Prehistoria*, 52 (2): 165-171.
- BARRIL, M. M. (1996) Los museos y la presentación de la arqueología. Perspectiva social y de futuro, *Complutum Extra*, 6(II): 317-327.
- BORG, K., NASMAN, U., WEGRAEUS, E. (1976) Eketorp. Fortification and Settlement on Öland, Sweden. *The Monument, Royal Academy of Letters History and Antiquities*, Estocolm: Almqvist and Wiksell International.
- BORRELL, M., CARRETÉ, J. M. (1996) L'oferta pedagògica del Museu de Gavà: l'exemple de les mines prehistòriques Dins F. X. Menéndez (ed.), *Actes I Jornades d'Arqueologia i Pedagogia*, p. 115-121, Barcelona 15-17 de novembre de 1994, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya.
- BORRELL, M., CARRETÉ, J. M., VERDAGUER, T. (1995) El museu de Gavà i les mines prehistòriques, *L'Avenç*, 190: 51-52.
- BOURDIEU, P. (1997) *Sobre la televisión*, Barcelona: Anagrama.
- BOURDIEU, P. (1999) *Contrafuegos. Reflexiones para servir a la resistencia contra la invasión neoliberal*, Barcelona: Anagrama.
- BRUN, P. (1997) Exposición Les Ibères (15 de octubre 1997 al 5 de enero de 1998), París, *Trabajos de Prehistoria*, 54(2): 174-175.
- CAMPILLO, R. (1995-1996) La gestión de los espacios arqueológicos protegidos, *Anales de Prehistoria y Arqueología*, 11-12: 303-311.
- CARANDINI, A. (1979) *Archeologia e cultura materiale. Dai «lavori senza gloria» nell'antichità a una politica dei beni culturali*, Bari: De Donato.
- CARANDINI, A. (1984) *Arqueologia y cultura material*, Barcelona: Mitre.
- CASTRO, P. V.; LULL, V. i MICO, R. (1996) Cronología de la prehistoria reciente de la península ibérica y Baleares (c. 2800-900 cal ANE), *BAR, International Series* 652, Oxford.
- COSTALES, M. T. (1993) Los parques arqueológicos en España, *XXII Congreso Nacional de Arqueología*, vol. 1: 249-252, Vigo.
- CRUADO, F. (1996) El futuro de la arqueología, ¿la arqueología del futuro?, *Trabajos de Prehistoria*, 53: 15-35.
- CRUELLS, W. (1992) Deu anys d'arqueologia a Catalunya: un balanç. «Deu anys d'Arqueologia a Catalunya: 1981-1990», *Cota Zero*, 8: 42-47.
- CRUELLS, W. i altres (1992) Deu anys d'arqueologia a Catalunya: 1981-1990. Una base de dades. «Deu anys d'Arqueologia a Catalunya: 1981-1990», *Cota Zero*, 8: 63-110.
- CHEVILLOT, Ch. (1996) Le parc archéologique de Beynac, *Dossiers de l'archéologie*, 216: 50-52.
- CHEVILLOT, Ch. (1998) Un parc archéologique à Beynac (Dordogne, France). Pourquoi faire? Dins P. GONZÁLEZ MARCÉN (ed.), *Actes del II seminari Arqueologia i ensenyament*, 12-14 de novembre de 1998, *Treballs d'Arqueologia*, 5: 99-113, Bellaterra: Departament d'Antropologia i d'Història de la UAB.
- DEBORD, G. (1976) *La sociedad del espectáculo*, Barcelona: Anagrama.
- DÍAZ-ANDREU, M. (1995) Archaeology and Nationalism in Spain. Dins Ph. L. Kohl, C. Fawcett (eds.), *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, p. 39-56, Cambridge: Cambridge University Press.
- DIVERSOS AUTORS (1989) L'arqueologia catalana al segle XX. Balanç i perspectives, *L'Avenç*, març, 15-59.
- DIVERSOS AUTORS (1993) *Seminari de parcs arqueològics*, 13-15 de desembre, Madrid 1989, Madrid: Ministerio de Cultura.
- DIVERSOS AUTORS (1996a) Actes del I seminari Arqueologia i ensenyament, *Treballs d'Arqueologia*, 4, Bellaterra: UAB.
- DIVERSOS AUTORS (1996b) *Actes I Jornades d'Arqueologia i Pedagogia*, Barcelona 15-17 de novembre de 1994, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya: Generalitat de Catalunya.
- DIVERSOS AUTORS (1996c) *Difusión del Patrimonio histórico*, Sevilla: Junta de Andalucía.
- DIVERSOS AUTORS (1998a) Actes del II seminari Arqueologia i ensenyament, *Treballs d'Arqueologia*, 5, Bellaterra: UAB.
- DIVERSOS AUTORS (1998b) *Actes II Jornades d'Arqueologia i Pedagogia*, Barcelona 3-4 de desembre de 1996, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya: Generalitat de Catalunya.
- DIVERSOS AUTORS (1998c) *Los Iberos, príncipes de Occidente*, catàleg de l'exposició, Barcelona: Fundació «la Caixa».
- DIVERSOS AUTORS (1998d) *Actas del Congreso Internacional Los Iberos, príncipes de Occidente. Estructuras de poder en la sociedad ibérica*, Barcelona, 12, 13 i 14 de març, Barcelona: Centre Cultural de la Fundació «la Caixa».
- DIVERSOS AUTORS (1999) *Actes del Simposi Conservació del patrimoni monumental en la perspectiva del tercer mil·lenni. Restauració, ús i manteniment... nous criteris?*, Lleida 6-8 de març de 1997, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, V. (1991) La arqueología de la imaginación: Notas sobre literatura y prehistoria, *Arqritica*, 2: 3-6.
- GARRIDO, C. (1998a) *Arqueogüia de Catalunya y Baleares. Una guía práctica para visitar el pasado*, Barcelona: Planeta.
- GARRIDO, C. (1998b) *Viaje a la Cataluña de los iberos*, Barcelona: Planeta.
- GENERA, M. (1995-1996) Els parcs arqueològics a Catalunya: aspectes històrics, pedagògics i patrimonials, *Tribuna d'Arqueologia* 1995-1996, p. 177-184, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GONZÁLEZ, A. (1997) El sueño del mecenazgo, *Loggia. Arquitectura & Restauración*, 3: 6-7.
- GONZÁLEZ, A. (1999) La conservació de l'obra restaurada: compromís ètic i requisit científic, *Actes del Simposi Conservació del patrimoni monumental en la perspectiva del tercer mil·lenni. Restauració, ús i manteniment... nous criteris?*, Lleida 6-8 de març de 1997, p. 259-264, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- GONZÁLEZ MARCÉN, P. (1998a) Abriendo puertas y buscando caminos para la arqueología, *Actes del II seminari Arqueologia i ensenyament*, 12-14 de novembre de 1998, *Treballs d'Arqueologia*, 5: 3-5, Bellaterra: Departament d'Antropologia i d'Història de la UAB.
- GONZÁLEZ MARCÉN, P. (1998b) Fa molts anys, a la prehistòria..., *L'Avenç*, 225: 52-54.

- GONZÁLEZ MARCÉN, P. i altres (1998) Universitat a l'Abast: l'experiència del parc arqueològic del Patronat Flor de Maig, *Actes del II seminari Arqueologia i ensenyament*, 12-14 de novembre de 1998, *Treballs d'Arqueologia*, 5: 65-84, Bellaterra: Departament d'Antropologia i d'Història de la UAB.
- GONZÁLEZ MORALES, M. R. (1992) Racines. La justification archéologique des origines régionales dans l'Espagne des communautés autonomes. Dins T. Shay, J. Clottes (coords.), *The Limitations of Archaeological Knowledge*, p. 15-27, Lieja: Université de Liège.
- GONZÁLEZ MORALES, M. R. (1994) Justificando las Raíces: Política y Arqueología en la España Autonómica, *Argrítica*, 8: 8-10.
- GORNES, J. S.; GUAL, J. M. i LÓPEZ PONS, A. (1996) La gestión del patrimonio histórico en el marco de Menorca, reserva de la Biosfera, «Homenaje al profesor Manuel Fernández Miranda», *Complutum Extra*, 6(II): 359-368.
- GUÍART, J. (1999) El sentit de l'esponsorització, *Actes del Simposi Conservació del patrimoni monumental en la perspectiva del tercer mil·lenni. Restauració, ús i manteniment... nous criteris?*, Lleida 6-8 de març de 1997, p. 231-236, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. (1994) Ensenyar a reviuir la història. Les raons d'una crisi, *L'Avenç*, 182: 66-69.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. (1996) L'arqueologia en les publicacions de didàctica i difusió, *Actes I jornades d'Arqueologia i Pedagogia*, Barcelona 15-17 de novembre de 1994, p. 131-139, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya: Generalitat de Catalunya.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. (1998) La didàctica en els espais de presentació del patrimoni. Consideracions epistemològiques, *Actes del II seminari Arqueologia i ensenyament*, 12-14 de novembre de 1998, *Treballs d'Arqueologia*, 5: 139-149, Bellaterra: Departament d'Antropologia i d'Història de la UAB.
- JUNYENT, E. (1995) Eroski, arqueologia urbana y Universidad, *El País*, 20 de novembre.
- JUNYENT, E. (1996) Els temps prehistòrics i antics fins al segle V. Introducció. Recerca i lectura del passat. Dins F. Borja DE RIQUER (dir.) *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 1: 29-84, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.
- JUNYENT, E. (1998) Pere Bosch Gimpera. Dins *Los Iberos, príncipes de Occidente*, catàleg de l'exposició, p. 72-75, Barcelona: Fundació «la Caixa».
- JUNYENT, E., PÉREZ, A., RAFAEL, N. (1989) Arqueologia i ciutat, *Historia urbana i intervenció en el centre històric, III Setmana d'Estudis Urbans a Lleida* (octubre 1986), p. 189-215, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- MAGNUSSON, M. (1992) *Jorvik Viking Center*, Wisbech: Balding+Mansell p.d.
- MANSILLA, A. M. (1997) La negación del pasado de los «otros»: arqueología y xenofobia, *Trabajos de Prehistoria*, 54(1): 21-34.
- MARC-7 (DUPRÉ, X., GRANADOS, O., JUNYENT, E., NIETO, X., RAFAEL, N. TARRATS, F.) (1986a): L'Arqueologia catalana. I. El procés de consolidació de l'arqueologia catalana, *L'Avenç*, 90: 55-61.
- MARC-7 (DUPRÉ, X., GRANADOS, O., JUNYENT, E., NIETO, X., RAFAEL, N. TARRATS, F.) (1986b) L'Arqueologia catalana. II. De la postguerra als anys setanta, *L'Avenç*, 91: 64-71.
- MARC-7 (DUPRÉ, X., GRANADOS, O., JUNYENT, E., NIETO, X., RAFAEL, N. TARRATS, F.) (1986c): L'Arqueologia catalana. III. Reorganització i nous impulsos 1975-1985, *L'Avenç*, 91: 47-53.
- MOLINOS, M., i altres (1998); *El Santuario Heroico de «El Paparillo»*, *Huelma (Jaén)*, Jaén: Publicaciones de la Universidad de Jaén.
- ORDEIX, L. i SANTACANA, J. (1993) *El patrimoni artístic i cultural*, Barcelona: Graó.
- PATIN, V., MASSON, P. (1990); Un Avenir pour l'archéologie, *Les Nouvelles de l'Archéologie*, 41: 59-61.
- POU, J. (1994) Benvinguts al País dels Ibers!, *L'Avenç*, 182: 54-57.
- POU, J., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1995) La reconstrucció del poblat ibèric d'Alorda Park o de les Teixoneres (Calafell, Baix Penedès), *Tribuna d'Arqueologia*, 1993-1994: 51-62.
- POU, J., SANTACANA, J. (1996) La ciutatella ibèrica de Calafell, *Miramar. Revista d'Ensenyament de l'Alt Camp*, 18: 33-35.
- QUEROL, M. A. (1992-1993) El parque arqueológico: definición y filosofía, *Tabona*, VIII (1): 27-37.
- QUEROL, M. A. i altres (1995a) The value of Archaeological Heritage: an analysis of the Professional Association of Spanish Archaeologists (APAE), *Journal of European Archaeology*, 3 (1): 233-246.
- QUEROL, M. A. i altres (1995b) El ejercicio profesional de la arqueología en España, *1º Congreso de Arqueología Peninsular, Actas V, Trabalhos de Antropologia e Etnologia*, vol. 35 (1): 485-500, Porto: Sociedades Portuguesa de Antropologia e Etnologia.
- QUEROL, M. A. i MARTÍNEZ DIAZ, B. (1996) *La Gestión del patrimonio arqueológico en España*, Madrid: Alianza Editorial.
- RAFAEL, N. (1998) Els Ibers. Prínceps d'Occident, *L'Avenç*, 225: 55-56.
- REYNOLDS, P. J. (1988) *Arqueologia Experimental: Una perspectiva de futur*, Vic: Eumo Editorial.
- REYNOLDS, P. J. (1998) The Educational World of Butser Ancient Farm, *Actes del II Seminari Arqueologia i Ensenyament*, 12-14 de novembre de 1998, *Treballs d'Arqueologia*, 5: 45-64, Bellaterra: Departament d'Antropologia i d'Història de la UAB.
- RIU-BARRERA, E. (1999) L'arqueologia i la restauració arquitectònica, *Actes del Simposi Conservació del patrimoni monumental en la perspectiva del tercer mil·lenni. Restauració, ús i manteniment... nous criteris?*, Lleida 6-8 de març de 1997, p. 35-56, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- RUIZ-GÁLVEZ, M. (1994) ¿Dónde vas, Europa, dónde vas triste de ti...?, *Argrítica*, 8: 10-11.
- RUIZ RODRÍGUEZ, A., MOLINOS, M. (1993) *Los iberos. Análisis arqueológico de un proceso histórico*, Barcelona: Crítica.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1994) Arqueología y Discurso Político: El pasado como arma, *Argrítica*, 8: 12-13.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1996) La arqueología en el quiosco: ¿El pasado domesticado?, *Trabajos de Prehistoria*, 53(2): 170-172. (Reseña a Anónimo, Enigmas del pasado. The Times Atlas de Arqueología, RBA Editores, Barcelona, 1994).
- RUIZ ZAPATERO, G. (1997) La ciudadela ibérica de Calafell (Tarragona): un viaje al pasado, *Trabajos de Prehistoria*, 54(2): 175-177.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1998) Fragmentos del pasado: la presentación de sitios arqueológicos y la función social de la arqueología, *Actes del II seminari Arqueologia i ensenyament*, 12-14 de novembre de 1998, *Treballs d'Arqueologia*, 5: 7-34, Bellaterra: Departament d'Antropologia i d'Història de la UAB.
- RUIZ ZAPATERO, G. i ÀLVAREZ-SANCHÍS, J. R. (1989) Arqueología y Publicación, *Revista de Arqueologia*, 96: 5-11.
- SADA, P. (1998) Reflexions entorn al fenomen expositiu: a propòsit de l'exposició Els Ibers, Prínceps d'Occident, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8, en premsa.
- SÁNCHEZ OLEA, C. (1995) Mecenazgo sin retórica, patrocinio sin prejuicios, *El País*, 27 d'octubre, p. 34.
- SÁNCHEZ PALENCIA, F. J. i altres (1996a) Las zonas arqueológicas como paisajes culturales: el parque arqueológico de Las Médulas (León), «Homenaje al profesor Manuel Fernández Miranda», *Complutum Extra*, 6(II): 383-403.
- SÁNCHEZ PALENCIA, F. J. i altres (1996b) *La Zona Arqueológica de las Médulas. León. Guía Arqueológica*, León: Junta de Castilla y León: Fundación Banesto.

- SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1989) Investigació arqueològica i difusió de l'arqueologia: un divorci?, *L'Avenç*, 124: 22-25.
- SANTACANA, J. (1994) Reconstruccions del passat: un recorregut per la història d'Europa i Amèrica, *L'Avenç*, 182: 26-30.
- SANTACANA, J. (1995) Los parques arqueológicos en Europa. Noticia de unos espacios didácticos desconocidos hasta ahora en España, *Iber*, 3: 100-112.
- SANTACANA, J. (1996) Una experiència didàctica de reconstrucció: el poblat ibèric de Calafell i els procediments de l'arqueologia, *Actes I jornades d'Arqueologia i Pedagogia*, Barcelona 15-17 de novembre de 1994, p. 123-130, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya.
- SANTOS VELASCO, J. A. (1998) Los Iberos y el actual debate historiográfico, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8, en premsa.
- SHORE, C. (1993) Inventing the «People's Europe». Critical approaches to european community «cultural policy», *Man*, 28(4): 780-800.
- TEN, R. (1995-1996) La gestió del patrimoni arqueològic a l'empara de la legislació vigent, *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*, p. 7-20, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- TERMES, J. (1996) Pròleg a Els temps prehistòrics i antics fins al segle V. Dins E. Borja DE RIQUER (dir.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 1, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.
- YOFFEE, N. i SHERRATT, A. (1993) Introduction: the sources of archaeological theory. Dins N. YOFFEE, A. SHERRATT (eds.) *Archaeological Theory: Who sets the Agenda?*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-9.

Emili Junyent i Sánchez és catedràtic de Prehistòria a la Universitat de Lleida. Llicenciat en Prehistòria i Història Antiga a la Universitat de Barcelona (1971), es doctorà per la mateixa universitat amb el treball *La filiación cultural del Horizonte Ibérico Antiguo en tierras catalanas* (1976). És autor de nombrosos estudis sobre la prehistòria recent a la Catalunya occidental i, especialment, sobre el món ibèric ilerget. Actualment és codirector de les excavacions i els treballs de recuperació de la fortalesa d'Els Vilars d'Arbeca i del Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida (GIP) i dirigeix el projecte «Un model singular de transició de les societats segmentàries a les societats complexes: la Vall del Segre, II i I mil·lennis ANE» (PB 96-0419).

